

Фото Зорія Файна

*Крихти з
історії Вінниці
Посканське бароко
вінницьких капуцинів*

До речі... Студенти та школярі

в радянські часи слухали лекції в костелі?

Мабуть, мало хто з студентів ВНТУ, зможе відповісти, що пов'язує політех та костел Святої Діви Марії Ангельської, який знаходиться в нашому місті на вулиці Соборній. Але трохи історії.

Переживши важкі часи Руїни та османщини, Вінниця занепала. Але економічний розвиток міста починає набувати нового підйому в XVIII столітті, коли місто знаходиться під владою Речі Посполитої, і, звісно, тут панує польська шляхта. Вінниця стає значним торговельно-ремісничим центром Брацлавщини. Все це відбувалося під час старостинства магната, тирана, і в той же час побожного чоловіка, полковника Людвіка Калиновського.

У 1744 році Калиновський, який був старостою Вінниці вже протягом 22 років, як хазяїн запросив у місто францисканців-капуцинів. Цікаво, чому Калиновським було обрано саме цей чернецький орден? Серед істориків побутує така версія: перебуваючи в Любліні, Калиновський познайомився з братами-капуцинами. Ченці справили на нього гарне враження своєю щирою вірою, скромністю та невибагливістю до житлових потреб. Але, мабуть має право на існування і така версія: король Ян III Собеський запросив братів капучинів як придворних капеланів **королівської родини**, що було престижно.

Трохи з історії ордену Братів Менших Капуцинів

Жебрацький орден францисканців-капуцинів, який цілком залежав від милостині людей, виник в Італії на протигагу багатствам та розкошам тогочасної офіційної католицької церкви. Від папи Климента VII у 1528 році капучини отримали статут та дозвіл жити так, як вони того прагнули: присвятивши себе добротності, молитвам, фізичній праці та допомозі бідним. Серед католицьких чернечих орденів

капуцинський, з його суворим статутом, вважався «пролетарським». Ченці допомагали бідним, сиротам, а під час спустошливих епідемій завжди опікувалися хворими. Ченцям дозволялось жити невеликими співтовариствами, в середньому по 8 чоловік, але не більше ніж 12 осіб. За свою простоту, безпосередність, доступність, готовність йти туди, де їх потребують, а також за свій спосіб життя і праці, капучини отримали повагу від мирян.

Стиль життя відобразився і на одязі капучинів. Він складався з коричневої сутани (габіту), з гостроверхим каптуром (капюшоном), і короткого плаща з грубого сукна «брунатного» кольору. «Брунатний» колір в християнстві символізував зречення від світу, був знаком фізичної смерті. Капюшон – визначний елемент сутани, закриває частину обличчя ченця, для того, щоб він не відволікався під час молитви. Монахи дотепер підперезуються мотуззяним поясом із трьома вузликами, які символізують три обітниці: послуха (Богу та настоятелю), вбогості та чистоти (целібат). Монахи Ордену запускали бороди, взувалися у сандалії на босу ногу. Донині монахів-капучинів можна відрізнити по цьому звичному для них одягу.

** «Brun» французькою означає «коричневий». Звідси і походить слово брунатний. Цікаво, що в давні часи чорного кольору в одязі взагалі уникали, застосовуючи його хіба, що як украплення у візерунках. Навіть під час трауру люди вживали темно-брунатний одяг. **

Читаючи літописні рядки

При Людвіку Калиновському, у 1730-х роках у Вінниці будують нові капітальні споруди у домініканському та єзуїтському кляшторах, закладають третій вінницький монастир – капучинський. Про його заснування можна дізнатися з літопису, який вели в монастирі з часу появи капучинів у Вінниці, з вересня 1746 року. Ченці записували всі події, що були пов'язані з кляштором, містом, країною. А завдяки праці «Літопис Вінницького капучинського монастиря», нашого краянина, історика, археолога, етнографа Івана Шиповича, ці

записи доступні тепер багатьом краєзнавцям. Перед нами постає невідоме життя наших пращурів.

З хроніки капуцинів ми дізнаємося, що Людвіка Калиновського не дуже жалували король Август III тому, що староста не споряджав людей до війська на боротьбу з гайдамаками. Калиновський жив у Галичині, вряди-годи навідуєчись до Вінниці, нерідко за нього містом керували довірені особи.

З 1734 року на Поділлі почалися селянські заворушення через постійні притиски Людвіка Калиновського. До того ж на місто постійно нападали гайдамаки. Часом, при відсутності Калиновського, на Вінницькій землі наводив «порядок» уланівський староста Чосновський із своїм збройним загonom, що складався з сербів, угорців, волохів.

** Історична довідка: впродовж XVIII століття Вінниця була осередком гайдамацького руху Поділля. Гайдамаччина перетворилася на звичайне для населення Правобережжя явище та була великою проблемою для влади. Наприклад, Олександр Бируля про дії гайдамаків у Вінниці пише: «Але ж 1750 р. гайдамаки дуже поруйнували Мури та пограбували колеґіум». Тоді гайдамаки захопили Вінницький замок на острові Кемпа, зруйнували канцелярію, знищили судові справи, документи шляхти на землеволодіння. У 1764 році гайдамаки знову оволоділи Вінницею. Проти них посилали війська, схоплених гайдамаків засуджували на смерть.**

Далі з літопису ми довідуємося, що 2 травня 1747 року у Вінниці стався землетрус, а 20 липня цього ж року випав град розміром з гусяче яйце. Він був настільки рясний, що неможливо було розрізнити предмети на близькій відстані. 14 липня, затуливши сонце, з'явилась хмара сарани, вона знищила хліб, трави, і навіть листя на деревах. 29 серпня знову налетіла сарана, вкривши площу завширшки понад 10 миль. 5 вересня гайдамаки напали на Мізяків. До речі, в хроніках капуцинів теж частенько згадуються гайдамаки: їхні напади на вінницьких міщан, монахів, поміщиків; боротьба польської влади з ними.

У 1756 році епідемія чуми охопила всю Вінницю, капуцини навідували домівки хворих. В цей же рік Калиновський продає Вінницьке староство Чосновському та, за обітницею, останні роки проводить у львівському монастирі, де і помирає у 1765 році.

** В багатьох джерелах вказується, що Йозеф Чосновський став вінницьким старостою у 1761 році. За свою жорстокість і здирство він отримав від вінничан прізвисько «Фараон».**

І так, рік за роком, перед нами з мороку давнини постає Історія, відкриваючи нам свої найдрібніші риси.

У 1767 році згоріло все містечко Немирів. У вересні 1770 року з Браїлова до Вінниці прийшла моровиця. 1772 рік, у серпні пошесть у Вінниці владарює на повну силу, гробарі тоді не встигали хоронити мерців.

17 серпня 1778 року згорів ієзуїтський храм. Чудотворну ікону св. Анни, що збереглась під час пожежі, помістили у великому вітварі капуцинського костелу. В 1805 (за іншими джерелами у 1803) році ікону повернули в домініканський костел.

На початку 1812 року, розміщений на околицях драгунський полк, вирушив разом з військом під командуванням Багратіона до кордонів Польщі. У 1813 році через Вінницю у Відень проїхала королева Сицилії, зупинившись на відпочинок в маєтку графа Грохольського у П'ятничанах. Там же у 1847 році зупинявся імператор Микола I з синами Олександром (майбутнім імператором Олександром II) та Миколою.

В 1832 році, після ліквідації домініканського монастиря російською владою, чудотворну ікону святої Анни повернули до капуцинського кляштору. У капуцинів вона була до 30-років ХХ століття, допоки храм не пограбували в радянські часи. З тих пір доля ікони невідома, її сліди губляться в ті буремні часи.

Костел Святої Діви Марії Ангельської

В літописі Храму вписані і скорботні і радісні сторінки. Майже три століття він прикрашає своєю витонченою красою головну вулицю міста. Костел було збудовано на власні кошти Людовіка Калиновського та на, так звані, «гроші честі». Староста Калиновський отримав їх, вигравши суд у канівського старости Миколая Потоцького, магната, скандаліста, батька його першої дружини Софії. А судився Калиновський за «ляпас», отриманий ним від вельможного пана.

Вінниця. Костел и монастир капучинів, дереворит до роботи Bykowski P. Miasto Winnica, dawniejsze i spolczesne. – Tygodnik ilustrowany, 1880, № 249, с. 224.

** Вже більше ніж 270 років, ченці кляштору моляться за фундаторів монастиря: Людвіка Калиновського та його дружину Ельжбету (Єлизавету). Щодня, за всіх своїх благодійників та добродіїв, за монахів, які колись проживали в монастирі, брати-капуцини возносили та продовжують возносити дотепер свої молитви. **

«WINNICA. Widok ogolny od strony rzeki Boh z kosciolem i ruinami klasztoru jezuitiw, cerkwiw. ВИННИЦА. Общій вид от реки Буг с костелом и руинами иезуитского монастыря, церковью Автор Наполеон ОРДА». (1871-1873).

Капуцинам було запропоновано на вибір три місця для облаштування майбутнього монастиря. Ченці вибрали місцину на околиці, за мурами міста. На узвишші, біля дороги, що вела з Вінниці до Летичева, на місці старовинного цвинтаря. Мабуть, на вибір місцевості вплинуло те, що тут проходили старовинні підземні ходи від єзуїтського монастиря, яким було більше століття.

З 33 літописних записів монастиря можна дізнатися, що у 1746 році, на урочистості закладання наріжного каменю, прибуло багато почесних гостей з шляхтичів, священників, місцевих жителів. Того дня відправили урочисту церковну службу, співали два хори, навіть стріляли з гармат. Під камінь вклали мощі святих Павла та Іоанна, свідоцтво про освячення та, за традицією, стару римську монету. На камені був великий напис, який закінчувався словами: «...камінь наріжний костьолу оо. Капуцинів під покровом Пресвятої Діви Ангельської, тобто Порціункули...»

В 1930 році було видано книгу історика, науковця, доктора технічних наук Олександра Бирулі «Архітектурна історія Вінниці», яка до сих пір має велику цінність у вивченні історико-культурної спадщини Вінниці. Отож читаємо: *«Капуцинського кляштора заснував 1745 року Вінницький староста Людвік Калиновський не далеко від місця, де був чол. православний монастир, на терені колишнього цвинтаря на окраїні міста, майже в лісі. Ще 1744 року Калиновський післав до Львова по мулярів і теслярів та передав капуцинам пляни каплички й невеликих келій, щоб збудувати їх для тимчасового користування... Таким чином на будівництво цього спорудження за тих часів потрібно було майже 15 років».*

Будівництвом монастиря, за даними капуцинів, керував настоятель зі Збрижу, що на Хмельниччині, о. Костянтин Мелінський, який потім став настоятелем у храму у Вінниці. Під час будівництва відбувалися постійні сутички ченців з гайдамаками.

Закінчивши будівництво костелу у 1760 році, у 1761 його освятили під покровительством Матері Божої Ангельської при монастирі Ордену Братів Менших Капуцинів. Вулиця, на якій побудовано храм, нинішня Соборна, на деякий час отримала назву «Дорога капуцинів».

І ось яке враження справляв збудований капуцинський храм: «Великий будинок костьолу для

глядача з вулиці, на жаль, частково ховається за огорожею. Високе біле чоло з простим скупим оздобленням має вікна лише на другому поверсі. Трикутний фронтон має з двох боків криволінійний перехід до нижчої поширеної частини... Дах з стародавньої дахівки справляє враження височини його через круті похили. Тільки маленька вежа на одному фронтоні та кам'яний хрест на передньому підіймаються над дахом. Увесь костюл, не маючи майже архітектурних оздоблень, підноситься могутньою суворою фортецею» (О. Бируля). Жодна деталь в будівлі костелу не є випадковою, все підпорядковано єдиному задуму і меті, тому настільки досконало виглядає цей архітектурний твір.

Жили ченці в кляшторі в тісних келіях з товстими стінами та маленькими вікнами, спали на солом'яних ліжниках. За статутом ордену, в келіях навіть не було груб для опалення житла. Будівничими була використана цікава конструкція. Кімнати обігрівалися завдяки системі каналів в стінах від груб з кухні та підвалу монастиря (так звані «теплі стіни» середньовіччя).

Життя монахів було присвячене Богу та добродійності. Вінницькі капучини молились та допомагали біднякам, зокрема готували та роздавали їжу, підтримували городян під час численних пошестей, опікувалися сиротами.

Завдяки щедрим пожертвам фундаторів та меценатів, в ті часи ченці могли не думати про збір коштів на прожиття, а могли цілком віддаватися просвітницько-місіонерській діяльності, чим і займалися впродовж усього існування монастиря до середини XIX ст.

** Зокрема, полковник Калиновський і після закінчення будівництва храму опікувався орденом капучинів, брав на себе видатки ченців та вирішував всі їх матеріальні проблеми **

Саме тут, у храмі капучинів, у 1793 році був зачитаний маніфест цариці Катерини II про приєднання брацлавського воєводства до складу Російської імперії.

За літописом: «8 квітня в капучинському монастирі у присутності генерал-поручика російських військ Гудовича і полковника Львова присягу на

вірнопідданство Росії склали:

- 1) духовенство; 2) дворянство й чиновники з брацлавським воєводою Грохольським на чолі;
- 3) академія та палестра».

Російська імперія, що захопила всю Україну, а не тільки Вінницю, почала вимагати затвердження на своїх нових територіях православ'я замість католицизму. У 1832 році, після придушення повстання поляків царська влада поступово закриває католицькі монастирі, в тому числі й капуцинські. З усіх монастирів Руської провінції Ордену капуцинів, найдовше проіснував кляштор у Вінниці. Кожне закриття супроводжувалося пограбуванням монастирського майна та їх бібліотек.

У 1888 році російський імператор Олександр III заборонив перебування капуцинів на території Російської імперії. В будівлі костелу, який став римо-католицьким парафіяльним, ще до 1930 року проходили церковні служби. А будівлю монастиря було віддано в розпорядження російських військових частин. Ченці-капуцини змушені були шукати притулку в монастирях інших конфесій та навіть країн.

У роки Української революції 1917-1921 років, в стінах обителі знаходилося Міністерство культів (релігій) УНР.

Прийшовши до влади, «більшовики» розцінювали церкву та духовенство як класових ворогів. Відношення керівництва новоствореної Країни Рад до релігії відкривається нам у листі Леніна, датованого 1922 роком. Вчитаемося в ці цинічні та страшні рядки: *«СТРОГО СЕКРЕТНО... Просьба ни в каком случае копий не снимать... На этом совещании провести секретное решение Съезда о том, что изъятие ценностей, в особенности, самых богатых лавр, монастырей и церквей, должно быть проведено с беспощадной решительностью, безусловно ни перед чем не оста[на]вливаясь и в самый кратчайший срок. Чем большее число представителей реакционного духовенства и реакционной буржуазии*

удастся нам по этому поводу расстрелять, тем лучше. Надо именно теперь проучить эту публику так, чтобы на несколько десятков лет ни о каком сопротивлении они не смели и думать».

Радянська влада була вкрай ідеологізованою і нетерпимою до інших світоглядів. І всупереч тому, що «кожний громадянин може сповідувати будь-яку релігію...» пішла в наступ на релігійні конфесії. За вказівкою Леніна, церкви намагалися ліквідувати, ізолювати духовенство від пастви та позбавити храми їх матеріальних надбань. Цілком зрозуміло, чому наприкінці 1930-х років, розпочинається кардинальний спад зацікавленості радянською владою у збереженні культурної спадщини країни, а тим більше – релігійної. Костел Святої Діви Марії Ангельської в перелік пам'яткоохоронних об'єктів не ввійшов.

В Україні тоді почалось вилучення церковних цінностей. Мотивувалось тим, що це необхідний захід для рятування голодуючих. На потреби індустріалізації вилучили два дзвони костелу. У цей же час настоятеля костелу о. Левинського було заарештовано, ніби за шпигунство на користь Польщі, та засуджено до страти. Але настоятелю пощастило, його та інших католицьких священників обміняли на заарештованих польських комуністів.

У 1932 році радянською владою будівля храму була офіційно передана під авіаклуб, який діяв до початку війни. Через рік, зі сторони вулиці Леніна (нині вул. Соборна), з метою її розширення, було знищено частину старовинного муру, який оточував територію монастиря.

** Цікаво, що ще у 1914 році міська влада Вінниці прийняла рішення на знесення монастирського подвір'я капучинів, яке виходило на Миколаївський проспект, майбутню вулицю Леніна. Але громада міста не*

Костел в роки Другої світової війни, 1942 рік

*дозволила тоді це зробити. **

Під час окупації, в роки Другої світової війни, загарбники діяли «методом батога та пряника». Тому, в воєнні роки, костел був діючий, а правили службу капелани угорської та словацької армій союзників гітлерівців.

Після визволення Вінниці в костел прибув о. Олександр Карлович Зонн, який виконував обов'язки ксьондза.

В серпні 1946 року місцева влада намагається закрити храм та переобладнати його під кінотеатр, мотивуючи тим, що в роки війни тут проводились релігійні служби. Але католицька громада міста відстояла свій храм.

*А це вже лекторій, 1966 рік,
автор фото Ян Тихонов*

В 60-ті роки минулого століття до списку пам'яток місцевого значення внесли тільки ті історичні об'єкти, які були пов'язані з уродженцями Вінниччини або з перебуванням видатних осіб на території краю, з революційним минулим та боротьбою партизан і підпільників під час Другої світової війни. Державна опіка призначалася історичним об'єктам, які не заважали впливу комуністичної ідеології на свідомість населення.

За правління Микити Хрущова розпочався новий наступ на релігію. Тому, у вересні 1960 року за рішенням облвиконкому, святиню передають у власність товариства «Знання» під лекторій.

Будівля втратила вигляд релігійної споруди. Культурну та історичну цінність даної пам'ятки було проігноровано, храм було перероблено, як зовні, так і зсередини. Внутрішній простір споруди було поділено на два поверхи. Там, де раніше монахи молилися, зробили туалети, а на місці пресвітерія – була сцена для лекторів. Крім лекцій, що проводилися товариством «Знання», тут були організовані лекції для школярів та студентів. Наприклад, для студентів перших курсів політехнічного тоді ще інституту, у 80-х роках минулого століття читався

курс з нарисної геометрії (який до речі, користувався популярністю серед слухачів).

Також, в ту пору, на випадок атомної атаки, частину підземного тунелю облаштували як бомбосховище. З 1989 року почалась напружена боротьба парафіян за повернення храму, і влада прийняла рішення: «передати в користування римо-католицькій громаді м. Вінниці раніше вилучене у неї культове приміщення» 7 липня 1990 року. Тоді, у 1990 році, після демонтажу бетонного покриття, яке ділило приміщення на два поверхи, та ремонту, храм був наново освячений.

1984 рік, фото М. І. Жарких

*Костел Святої Діви Марії Ангельської
нині*

*Урочисте велелюдне
повне освячення
храму
7 липня 1990 року*

А через рік, після більш ніж столітньої відсутності, до храму повернулись браття-капуцини. Вони отримали лише частину колишніх територій та приміщень.

Монастирський комплекс. А яким він був?

На старій світлині ми бачимо фасад костелу, а щоб посилити візуальний ефект, знову звернемося до праці О. Бирулі (зберігаючи орфографію твору): «Розглядаючи стиль кляштору, треба зауважити, що статут ордену капуцинів забороняв зайві оздобы в костьолі; ось чому одночасно з розвинутим жвавим

бароко домініканського кляштору виникла ця проста, бідно оздоблена, але й могутня та виразна своєю формою капуцинська фортеця».

Сувора та чітка архітектура кляштору, що визначена статутом ордену! Будівля костелу Матері Божої Ангельської виконана у формі латинського хреста з каплицею праворуч від центрального входу, на терасі з двухмаршовими симетричними сходами. Простоту головного фасаду підкреслюють фігури Святого Франциска та Святої Клари на фронтоні і скульптура пресвятої Діви Марії над головним входом. На головному фасаді також розташоване велике вікно з вітражем над ним.

Макет монастирського комплексу, виготовлений архітектором Є. Совінським. На макеті зображено капуцинський комплекс в останній чверті XIX століття

Прикрасою зовнішніх фасадів монастиря слугують невеликі прямокутні віконні прорізи з простими лиштвами.

Центральна частина в приміщенні костелу здіймається на 20 метрів та завершується величезним склепінням і освітлюється верхніми вікнами. Висота приміщення підкреслює прагнення віруючого вознести молитви у височінь, до Бога.

Вся територія кляштору була оточена великою стіною заввишки від 3,5 до 5 метрів та товщиною більше ніж півметра. Огорожу збудували з великої стародавньої цегли на вапняковому розчині. У внутрішньому дворіку храмового комплексу, на стінах були розписи, що зображували «Страсті Христові».

Раніше територія монастиря займала близько 2-х га, на яких розміщувалися фруктовий сад, городи, воскобійня, де виготовляли білі свічки для богослужіння, кухня, колодязь, діаметром 6 метрів, а глибиною до 35 метрів. Були також пивоварня, теплиця, сарай для волів, льодовня, кузня, стайня. «Капуцини розгорнули значну роботу в місті та околицях. Маючи штат 13 – 15 ченців, вони ремісникували, білили віск, виробляли з нього свічки («Московські»), варили пиво, мали овочеву шкілку круг кляштора», – пише Олександр Бируля.

Ви можете спитати, а для чого капуцини варили пиво? Цей хмільний напій був відомий і в Месопотамії, його любили давні єгиптяни, а стародавні шумери виявили його цілющі якості. Є навіть такий жарт, що «пиво — це слово «хліб», у якому припустилися чотирьох помилок». В середньовіччя, в багатьох монастирях варили пиво, яке, до речі, було висококалорійне та мало всього 3% міцності. Напій слугував своєрідною валютою, ним платили податі. До того, як в Європі, з'явилась картопля, основними продуктами харчування бідноти були – хліб, городина та пиво. Пиво часто пили замість води, яка в містах була неякісна. Інколи, тоді, сніданком слугував пивний суп, що мав багато варіацій. Капуцини варили пиво не тільки для себе, а й для бідняків. Вони роздавали його разом з хлібом.

Капуцини любили насолодитися кавовим смаком і ароматом, однак, вживання кави не віталось серед вищих релігійних представників. І, кажуть, щоб не відмовлятися від задоволення, монахи придумали змішувати чорну каву з молоком. Тож, додаючи до кави молоко, вони ніби «очищали» її від гріховного. Така цікава версія пов'язує, улюблений для багатьох, кавовий напій капучино з... капучинами.

Монастирський комплекс капучинів являв собою справжню фортецю, бо він мав виконувати і оборонні функції. До того ж, як і всякий поважуючий себе середньовічний храм, мав підземні ходи (катакомби), навіть у два поверхи: крипти під храмом

і монастирські підземелля. Крипти призначалися для поховань монахів і видатних вінничан, адже ця традиція існує у більшості католицьких орденів. Небіжчиків ховали в трунах у спеціальних нішах, або домовину ставили на підлогу. На жаль, всі поховання були розграбовано. Події відбувались, найвірогідніше, у 30-х роках минулого століття.

Для виживання людей в середньовіччі підземні ходи були суворою необхідністю. Кляштор тоді знаходився на околиці міста і катакомби для ченців були чи не єдиним шляхом, для того, щоб втекти від ворогів або пересидіти облогу. Ходи є навіть на глибині 12-14 метрів, вони досить широкі. Цитую Олександра Бирулю: «Вхід до склепів під кляштором є з двору; система склепінь з цегли, що засновані на цегляних колонах та стінах, утворює дві великі залі та бічні приміщення й коридори. Висота цих заль сягає 4 мтр...». Цими ходами були зв'язані всі три вінницькі монастирі, вони мали вихід до річки.

На початку ХХ століття, у Вінниці навчався син відомої письменниці Марко Вовчок. В одному із листів до матері він писав: «Нас водили на екскурсію катакомбами. Ми заходили біля костелу, а виходили на Старому місті».

Багато історичних джерел вказують, на те, що вінницькі католицькі храми мали по кілька виходів з лабіринтів.

До речі, технологія побудови підземель була складна, її започаткували ще в часи Римської імперії. Спочатку під забудову рили

котлован потрібної глибини, зводили з цегли стіни та стелю у формі арки та засипали землю. Така колосальна робота, що виконувалась тільки силою людських рук!

У монастирських підвалах зберігалися вирощений ченцями врожай, зібраний на пасіках мед та зварене пиво. В частині підземелля під час ворожих нападів переховувалися ченці та городяни, зберігалися запаси води та продуктів на випадок облоги. А вже у XVIII сторіччі, коли часи блокад та ворожих нападів минули і забулися, підвали стали використовувати тільки для зберігання харчів, монастирського вина та пива. В наш час над давніми підземеллями стоять торговий центр, колишній Головоштамт, кінотеатр «Росія». Ходи засипали, щоб побудувати всі ці споруди.

Довгий час у Вінниці не було штучного покриття навіть на головній вулиці. Від вібрацій, викликаних проїжджаючим транспортом, від води, що просочувалась крізь землю, підземелля руйнувалися. До теперішнього часу не рідко трапляються обвали ходів, що збереглися. В різний час провалювалися і під землею опинялися будинки, дерева, паркани. В 2010 році в підземелля провалилася підлога одного із залів Краєзнавчого музею.

Володимир Шведун в книзі «Миттєвості з історії Вінниці» описує такий випадок: «Найграндіознішим і найнесподіванішим був провал у 1943 році – як відомо, в цей час Вінниця була під фашистською окупацією. Тоді німці, очевидно, хотіли показати свою міць перед населенням. Центральною вулицею, яка нині має назву «Соборна», карбуючи крок, йшли частини кубанських козаків, які

служили німцям. І от на відрізку, де з одного боку сьогодні магазин «Український сувенір», а з іншого косяк, дорога під ними провалилась, а вони пішли під землю. Окупанти не ризикнули робити розкопки, і засипали провалля... »

Ще у 1786 році, про що згадується в літописах, коштом старости Чосновського був зроблений канал для відводу нечистот з підземних лабіринтів. Дотепер залишилися тут і давні наскрізні вентиляційні отвори. Доречно було б сказати: Ніл Крас в книзі «Винница 1911-года» відзначав, що навіть в далекому 1911 році підземні ходи були закриті, не досліджені та вважалися «скритим историческим богатством города».

Мабуть, треба додати, що підземні тунелі ваблять людей своєю таємничістю. Містом ходять легенди про привидів монахів та панночок, які бродять лабіринтами, що знайшли тут скелети людей з дерев'яними кілками в грудній клітині. Вінницькі підземелля поки не поспішають розкривати свої таємниці.

А сьогодні, як ніколи, підземні ходи потребують ретельного вивчення, бо вони таять в собі небезпеку: для забудов, інженерних комунікацій, транспортних мереж Вінниці.

Костел Святої Діви Марії Ангельської. Сьогодні

Цікава та сумна історія (сподіваємося, що з гарним продовженням) органу, який в житті костелу є «дійовою особою». Інструмент пережив наругу, його знищували, позбавили частини конструкції, відновлювали, і він, як легендарний птах Фенікс, «постав із попелу». Недарма, на фронтоні органу викарбували: «Помреш, щоб воскреснути».

Тридцятиголосний, двомануальний орган проектувала і встановлювала фірма «Зауер» з Франкфурта-на-Одері в органному залі в будівлі

колишнього домініканського монастиря, а тепер це Свято-Преображенський кафедральний собор. Урочисте відкриття залу відбулось у 1984 році. За цей час тут виступали практично всі провідні виконавці не тільки Радянського Союзу – органісти, піаністи, скрипалі, співаки. Поціновувачі слухали музику у виконанні «Музиканта сторіччя», піаніста Святослава Ріхтера, піаністки Тетяни Ніколаєвої, органістів Леоніда Ройзмана, Олега Янченка, Гаррі Гродберга, Рубіна Абдуліна, скрипаля Олега Кагана, віолончелістки Наталії Гутман, та багатьох інших.

Під час захоплення органного залу православною церквою у 1991 році, інструмент був практично знищений. Його зім'яли та покривили труби, понівечили клавіатуру, а деякі важливі вузли зникли. Влада нічого не робила для демонтажу органа, чогось вичікувала, віряни виносили труби з зали і клали їх на трамвайні колії. Вісім років рештки органу пролежали як металобрухт, поки директор Вінницької філармонії В. О. Клепиков не запропонував настоятелю монастиря капучинів силами католицької громади відновити орган і встановити його на хорах храму Пресвятої Діви Марії Ангельської. Відновлення органу – це чудо, і зробив його майстер з Любліна Єжи Кукля.

З 1999 року, щорічно під керівництвом заслуженого діяча мистецтв України, диригента і художнього керівника камерного оркестру «Аркада», художнього керівника міжнародного фестивалю «П. И. Чайковский и Н. Ф. фон Мекк» Георгія Куркова у костелі проходить міжнародний фестиваль органної музики «Музика в монастирських мурах».

директор фестивалю «Музика в монастирських мурах» Георгій Курков

На концертах фестивалю звучать справжні шедеври органної музики у виконанні музикантів із світовими іменами. Але, на превеликий жаль, інструмент «хворіє», він потроху втрачає чистоту звуку. Це наслідки і понівечення його мирянами, і вібрації від транспорту, і перепаду температур, інструмент до

того ж довго був у неробочому стані. Вінницький орган сьогодні, після двадцяти років гри, потребує капітального ремонту. Католицька громада Вінниці оголосила збір пожертв на реставрацію інструмента, на це потрібно приблизно 20 000 євро.

Будівля костелу, яку ми бачимо сьогодні – це реконструкція. З 1740-х років залишились лише опорні стіни, все це доводилось відновлювати за планами та фото, що збереглись. В 2003 році за сприянням обласної державної адміністрації було відреставровано фасад монастиря, проведена реконструкція костелу та належної йому території. Унікальний стиль тосканського бароко гармонійно вписався в архітектуру сучасного міста.

Коронавірусна пандемія зацікавила людей, як же в минулому наші предки виживали в часи пошестей. 2 квітня 2020 року очільник «Центру історії Вінниці» Олександр Федоришен провів онлайн-лекцію з історії епідемій в нашому місті. Він розповів, як брати-капуцини допомагали місту в ці тяжкі часи. У 1770 році у Вінниці розпочалась епідемія чуми, як тоді казали моровиця. Капуцини розходилися до домівках місцевих жителів, щоб допомагати їм, при цьому, наражаючи себе на небезпеку. В середині вересня ченці були змушені закрити свій монастир аж до лютого 1771 року, але тим не менше, щодня з монастиря, через дубову трубу, за огорожу спускалися припаси для багатьох городян. Ченці дивувалися, яким чином продуктів вистачало для приготування такої великої кількості їжі. Брати-капуцини продовжували допомагати вінничанам до кінця пошесті.

На території колишнього саду кляштору нині розташовані різні заклади, дитячий садочок, магазин «Рошен», «Укртелеком». В радянські часи в келії колишнього монастиря заселили мешканців Вінниці. Ще до сьогодні кілька квартир, що колись були житлом монахів,

приватизовано і вони належать вінничанам. Деякі пожильці живуть тут від народження, у деяких ще дідусі та бабусі отримували ці квартири від радянської влади. Помешкання не пристосовані для житла, вони знаходяться в аварійному стані. Поки що у цих мешканців на пожертви парафіян монахами викуплено тільки частину квартир, які відремонтовано, а на ті, що залишилися – коштів поки не вистачило.

З вересня 2016 року монастирем та його підземеллями з великим успіхом розпочалося проведення тематичних екскурсій. Відвідувачі спускаються туди, де колись були пивоварня, погребі, крипти та підземні ходи. Всі кошти від цих благодійних екскурсій ідуть на реставраційні роботи, на дослідження катакомб.

У Вінниці розробили попередню 3D-реконструкцію архітектурних пам'яток міста, зокрема і костелу Святої Діви Марії Ангельської. Реконструкція була виконана «Центром Візуальних Проектів». Її зробили на основі планів території монастирського комплексу капуцинів кінця XIX століття, фасаду та поверхових розрізів 1927 року, а також використали фотографічні матеріали кінця XIX століття. Тепер ми можемо споглядати, який вигляд мали костел та територія навколо нього в минувшину.

Тепер, як і раніше, в чоловічому римо-католицькому монастирі, живуть ченці Ордена Братів Менших Капуцинів. Монахи продовжують опікувати парафіян міста, є духовними наставниками прихожан. Також їх турботи направлені на збереження, реставрацію храму, який є центром життя вінницької общини.

В 2010 році Вінниця отримала дарунок від польських мирян – пам'ятник Папі Римському Іоанну Павлу II з написом на пам'ятній дошці:

«Кароль Войтила – святійший отець Йоан Павло II (1920-2005). Філософ, поет, педагог, друг молоді, перший слов'янський Папа, видатний син польської землі, посередник миру й діалогу, великий паломник».

На Пасху 2015 року, відновлюючи історичну справедливість, українська влада передала приміщення храму у власність католиків.

В центрі Вінниці вже віки височіє ця могутня капуцинська фортеця. Урочиста, витончена у своїй простоті, будівля, що здіймається до неба. І, маємо надію, що і наші пра-пра-правнуки будуть милуватися костелом з таким гарним іменем – костел Святої Діви Марії Ангельської.

Nota bene. Автор роботи має право на повноту, глибину, системність подання матеріалу.

Джерела із фондів НТБ ВНТУ:

Вінницький капуцинський монастир [Текст]. – Вінниця : [б. в.], 1995. – 128 с.

Вінницькі Мури. Погляд крізь віки [Текст] // Єзуїтський комплекс у Вінниці крізь призму століть : матеріали міжнар. наук. конф., 9-10 верес. 2010 р. / Вінниц. обл. краєзнавчий музей. – Вінниця : Розвиток, 2011. – 512 с.

Вінниччина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження [Текст] // Матеріали ХХІХ Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції, 6-7 верес. 2018 р. / МОН України, Вінниц. міська рада, ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вінниця : ТВОРИ, 2018. – 288 с.

Громова, Л. П. Нариси історії Поділля [Текст] : навчальний посібник. Ч. 1 /Л. П. Громова, А. Б. Пономаренко. – Вінниця : ВДТУ, 2002. – 127 с.

Отамановський, В. Д. Вінниця в XIV-XVII століттях: історичне дослідження [Текст] / В. Д. Отамановський. – Вінниця : Континент-ПРИМ, 1993. – (Іст. б-ка Поділля).

Пам'ятки історії та культури Вінницької області. Вінниця [Текст] / Вінниц. ОДА, Вінниц. облрада, Вінниц. міськрада, ВДПУ ім. М. Коцюбинського ; автор. колектив: А. В. Войнаровський, С. Д. Гальчак, С. О. Гусєв [та ін.] ; упоряд.: Ю. А. Зінько, А. М. Подолинний. – Вінниця : Нілан-ЛТД, 2016. – 224 с.

Пашенко, М. Легенди та історії Вінниці [Текст] / М. Пашенко. – Вінниця : Балюк І. Б., 2019. – 524 с.

Секретарьов, А. М. Місто над Бугом: 400 років тому і по тому : історичні нариси [Текст]. – Вінниця: Антекс, 1999. : іл.

Використані електронні джерела:

@oldvinnytsia Храм Матері Божої Ангельської [Електронний ресурс] / @oldvinnytsia // Gramho : вебсайт. – Режим доступу: <https://gramho.com/media/2143512992846231000> , вільний. – Назва з екрана. – Дата перегляду: 11.06.2020.

Category: Capuchin monastery in Vinnytsia [Електронний ресурс] // Wikimedia Commons : вебсайт. – Режим доступу: https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Capuchin_monastery_in_Vinnytsia?uselang=uk, вільний. – Назва з екрана. – Дата перегляду: 21.05.2020.

i-vin.info Органна музика в монастирських мурах, – у Вінниці відбудеться ювілейний фестиваль [Електронний ресурс] / i-vin.info // Інформаційна Вінничина : вебсайт. – Режим доступу: <https://i-vin.info/news/organna-muzyka-v-monastyrskykh-murakh-u-vinnytsi-vidbudetsya-yuvileynyy-festyval-26587>, вільний. – Назва з екрана. – Дата перегляду: 21.05.2020.

PELEGRINITO Католический храм (здание). Часть 1 [Электронный ресурс] / PELEGRINITO // LiveJournal : блог ЖЖ – Режим доступа: <https://pelegrinito.livejournal.com/18642.html>, свободный. – Загл. с экрана. – Дата просмотра: 04.06.2020.

san-ayt-j Цікаві факти про пиво [Електронний ресурс] / san-ayt-j // Харчі інфо : блог. – Режим доступу : <https://harchi.info/blogs/san-ayt-j/cikavi-fakty-pro-pyvo>, вільний. – Назва з екрана. – Дата перегляду: 21.04.2020.

Антіпова, Алла Пивом не святкують, пивом ... живуть [Електронний ресурс] /А. Антіпова // Голос України : вебсайт. – Режим доступу: <http://www.golos.com.ua/article/106090>, вільний. – Назва з екрана. – Дата перегляду: 21.04.2020.

Баркалова, Катерина У вінницьких архітектурних пам'яток з'явилися 3D двійники [Електронний ресурс] / Катерина Баркалова // Вежа : Вінницький інформаційний портал. – Режим доступу: <http://vlasno.info:8080/spetsproekti/1/istoriya/item/34696-u-vinnytskykh-arkhitekturnykh-pam-iat>, вільний. – Назва з екрана. – Дата перегляду: 21.03.2020.

Бируля, Олександр Архітектурна історія Вінниці [Електронний ресурс] /Олександр Бируля // Вінницька обласна універсальна наукова бібліотека ім. К. А. Тімірязєва : вебсайт. – Режим доступу: http://old.library.vn.ua/publications/2020/arx_istor/arx_istor2.html, вільний. – Назва з екрана. – Дата перегляду: 21.04.2020.

Вид на Винницу с левого берега р. Южный Буг [Электронный ресурс] // EtoRetro.ru: Старые фотографии городов : вебсайт. – Режим доступа: <https://www.etoretro.ru/pic71585.htm>, свободный. – Загл. с экрана. – Дата просмотра: 04.05.2020.

«Вінницькі катакомби» Експерсії по XVIII-вічному монастирю капуцинів та його підземеллю [Електронний ресурс] // Парафія Пресвятої Діви Марії Ангельської : вебсайт. – Режим доступу: <http://www.vinkap.net/index.php/parafiia/bohosluzhinnia/42-parafiia/357-vinnytski>

[katakomy-ekskursii-po-xviii-vichnomu-monastyriu-kaputsyniv-ta-ioho-pidzemelliu](#), вільний. – Назва з екрана. – Дата перегляду: 27.04.2020.

Винница [Електронний ресурс] // Историко-генеалогическая база данных Украины Бекет : вебсайт. – Режим доступа : <http://beket.com.ua/vinnickaia/vinnica/>, свободный. – Загл. с экрана. – Дата просмотра: 04.05.2020.

Винница. Монастырь и костел капуцинов (фото 1870-х гг.) [Электронный ресурс] // EtoRetro.ru : Старые фотографии городов : вебсайт. – Режим доступа: <https://www.etoretro.ru/pic32737.htm?sort field=image date&sort=DESC&position=61>, свободный. – Загл. с экрана. – Дата просмотра: 04.05.2020.

Вінниця. Костел Матері Божої Ангельської [Електронний ресурс] // Костели і каплиці України : вебсайт. – Режим доступу: <http://rkc.in.ua/index.php?&m=k&f=akpvn &l=u>, вільний. – Назва з екрана. – Дата перегляду: 21.04.2020.

Войц, Анна Капуцины-монахи: немного истории и интересных фактов [Электронный ресурс] / Анна Войц // FB.ru : вебсайт. – Режим доступа: <https://fb.ru/article/393262/kaputsinyi-monahi-nemnogo-istorii-i-interesnyih-faktov>, свободный. – Загл. с экрана. – Дата просмотра: 04.05.2020.

Городиська, Ярина У мурах зазвучить орган [Электронный ресурс] / Ярина Городиська // Україна молода : вебсайт. – Режим доступу: <https://www.umoloda.kiev.ua/number/1499/219/52735/>, вільний. – Назва з екрана. – Дата перегляду: 21.05.2020.

Дорогі брати і сестри! [Електронний ресурс] // Парафія Пресвятої Діви Марії Ангельської : вебсайт. – Режим доступу: <http://www.vinkap.net/index.php/component/content/article/19-2013-02-21-10-10-34/zahalni/358-dorohi-braty-i-sestry>, вільний. – Назва з екрана. – Дата перегляду: 30.05.2020.

Дядюк, Катерина У Вінниці створюють 3D-реконструкції найдавніших пам'яток архітектури міста. ВІДЕО [Електронний ресурс] / Катерина Дядюк // Вежа : Вінницький інформаційний портал. – Режим доступу: <https://vezha.ua/u-vinnytsi-stvoryuyut-3d-rekonstruktsiyi-najdavnishyh-pam-yatok-arhitektury-mista-video/>, вільний. – Назва з екрана. – Дата перегляду: 21.04.2020.

Іваницький, Сергій «Скоро відбудеться важлива подія в житті капуцинів у

Вінниці» – отець Костянтин Морозов [Електронний ресурс] / Сергій Іваницький // Радио Марія : вебсайт. – Режим доступу: <http://radiomaria.org.ua/skoro-vidbudetsya-vajлива-podiya-v-jitti-kapuciniv-u-vinnici-otec-kostyantyn-morozov-4021? utl t=fb>, вільний. – Назва з екрана. – Дата перегляду: 02.05.2020.

Ізяславський, І. Коли людські зусилля об'єднуються з Божою благодаттю – стаються великі речі [Електронний ресурс] / І. Ізяславський // Парафія Пресвятої Діви Марії Ангельської : вебсайт. – Режим доступу: <http://www.vinkap.net/index.php/parafiia/podii/aktualni/19-2013-02-21-10-10-34/zahalni/353-koly-liudski-zusyillia-ob-iednuiutsia-z-bozhoiu-blahodattiu-staiutsia-velyki-rechi>, вільний. – Назва з екрана. – Дата перегляду: 11.05.2020.

Історико-культурологічні аспекти семантики кольору [Електронний ресурс] // Академія кольору : вебсайт. – Режим доступу: https://www.koloristika.in.ua/t_kak.php, вільний. – Назва з екрана. – Дата перегляду: 18.06.2020.

Історичні архівні фотографії міста. Вечірня Вінниця [Електронний ресурс] // TV-VIN : вебсайт. – Режим доступу: <http://tv-vin.com/galer.php?id=7&page=4>, вільний. – Назва з екрана. – Дата перегляду: 01.05.2020.

Історія костелу в центрі Вінниці: монастир, авіаклуб, центр атеїзму і католицький храм. Фотофакт [Електронний ресурс] // Вінниця.info : вебсайт. – Режим доступу: <https://www.vinnitsa.info/news/istoriya-kostelu-v-tsentri-vinnitsi-monastir-aviaklub-tsentr-ateyizmu-i-katolitskiy-hram-fotofakt.html>, вільний. – Назва з екрана. – Дата перегляду: 21.05.2020.

Історія монастирів до ХХ століття [Електронний ресурс] // Капуцини : кустодія України і Росії : вебсайт. – Режим доступу: <http://kap.org.ua/publication.php?postId=12>, вільний. – Назва з екрана. – Дата перегляду: 21.06.2020.

Історія парафії [Електронний ресурс] // Парафія Пресвятої Діви Марії Ангельської : вебсайт. – Режим доступу: <http://www.vinkap.net/index.php/parafiia/istoriia-parafii>, вільний. – Назва з екрана. – Дата перегляду: 20.05.2020.

Капуцинський костел [Електронний ресурс] // OpenStreetMap : Інтерактивна Вінниця : вебсайт. – Режим доступу: <https://uploads.knightlab.com/storymapjs/4dd15f6131a03d34c765f407e7914479/map-new/index.html>, вільний. – Назва з екрана. – Дата перегляду: 11.06.2020.

Качор, Андрій Вінницькі катакомби заливає водою: капуцини просять допомоги. Фото [Електронний ресурс] / Андрій Качор // Вежа : Вінницький інформаційний портал. – Режим доступу: <https://vezha.ua/vinnytski-katakomby-zalyvaye-vodoyu-kaputsyny-prosyat-dopomogy-foto/>, вільний. – Назва з екрана. – Дата перегляду: 21.05.2020.

Кляштор капуцинів [Електронний ресурс] // Прадідівська слава. Українські пам'ятки : вебсайт. – Режим доступу: https://www.pslava.info/VinnicaM_VulSoborna_CloisterKapucyniv,260993.html, вільний. – Назва з екрана. – Дата перегляду: 21.04.2020.

Костел Матері Божої Ангельської [Електронний ресурс] // Townpass : вебсайт. – Режим доступу: <https://www.townpass.com.ua/uk/interesting/gostyam-goroda/kostel-materi-bozhyey-angelyskoy>, вільний. – Назва з екрана. – Дата перегляду: 20.05.2020.

Луцков, В'ячеслав Три вузлика, підземелля і години молитви щодня: як живуть вінницькі монахи-капуцини сьогодні. Фоторепортаж [Електронний ресурс] / В'ячеслав Луцков // Вежа : Вінницький інформаційний портал. – Режим доступу: <https://vezha.ua/try-vuzlyka-pidzemellya-i-godyny-molytvy-shhodnya-yak-zhyvut-vinnytski-monahy-kaputsyny-sogodni-fotoreportazh/>, вільний. – Назва з екрана. – Дата перегляду: 21.03.2020.

Мазур, Віталія Таємниці вінницьких підземель: 300 років тому тут їздили карети [Електронний ресурс] / Віталія Мазур // «Вежа» Вінницький інформаційний портал. – Режим доступу: <https://vezha.ua/tayemnytsi-vinnytskyh-pidzemel-300-rokiv-tomu-tut-yizdily-karety/>, вільний. – Назва з екрана. – Дата перегляду: 10.06.2020.

Орган парафії Пресвятої Діви Марії Ангельської [Електронний ресурс] // Парафія Пресвятої Діви Марії Ангельської : вебсайт. – Режим доступу: <http://www.vinkap.net/index.php/parafiia/parafialna-kantseliaria/16-skhovani>, вільний. – Назва з екрана. – Дата перегляду: 21.04.2020.

Орден францисканцев [Электронный ресурс] // Профессиональная школа-студия Аллы Чури : вебсайт. – Режим доступа: <http://churya.com.ua/kostyum-religioznyih-ordenov.html>, свободный. – Загл. с экрана. – Дата просмотра: 04.05.2020.

Письмо В. И. Ленина членам Политбюро о событиях в г. Шуе и политике в отношении церкви. 19 марта 1922 г. [Электронный ресурс] // Исторические

матеріали : вебсайт. – Режим доступу: <http://istmat.info/node/27230>, свободный.
– Загл. с экрана. – Дата просмотра: 24.05.2020.

Сослюк, Ганна Костел Святої Діви Марії Ангельської, Вінниця [Електронний ресурс] / Ганна Сослюк // Findway : Всі найцікавіші місця України тут : вебсайт. – Режим доступу: <https://find-way.com.ua/oblast/vinnytska/vinnytsia/kostel-sviatoi-divy-marii-anhelskoi-vinnytsia>, вільний. – Назва з екрана. – Дата перегляду: 21.04.2020.

Тупальська, Оксана Монахи-капуцини вже 270 років моляться за колишнього міського голову Вінниці [Електронний ресурс] / Оксана Тупальська // Вежа : Вінницький інформаційний портал. – Режим доступу: <http://vlasno.info:8080/spetsproekti/1/istoriya/item/11175-monakhy-kaputsyny-vzhe-270-rokiv-moliatsia-za-kolyshnoho-miskoho-holovu-vinnytsi>, вільний. – Назва з екрана. – Дата перегляду: 11.05.2020.

Фотографії костелу [Електронний ресурс] // Парафія Пресвятої Діви Марії Ангельської : вебсайт. – Режим доступу: <http://www.vinkap.net/index.php/parafiia/fotohrafii-kostelu>, вільний. – Назва з екрана. – Дата перегляду: 21.04.2020.

Ціборовська-Римарович, Ірина Бібліотека Острозького монастиря Ордену братів менших капучинів: історична доля [Електронний ресурс] / Ірина Ціборовська-Римарович // Цифровий архів Острозької академії : вебсайт. – Режим доступу: <https://eprints.oa.edu.ua/2980/1/Tsiborovska-Rymanovych%20Iryna.pdf>, вільний. – Назва з екрана. – Дата перегляду: 21.04.2020.

Шведун, Володимир Миттєвості з історії Вінниці [Електронний ресурс] / Володимир Шведун // Комунальна установа «Міський методичний кабінет» : вебсайт. – Режим доступу: https://mmk.edu.vn.ua/uploads/images/articles/IST/vinnitsa/ist_vin.pdf, вільний. – Назва з екрана. – Дата перегляду: 21.04.2020.

Як Вінниця боролася з епідемією чуми: знахар, що викопував померлих, перші лікарі та карантин [Електронний ресурс] // Вінниця.info : вебсайт. – Режим доступу: <https://www.vinnitsa.info/news/yak-vinnytsya-borolasya-z-epidemiyyu-chumy-znakhар-shcho-vykopuvav-pomerlykh-pershi-likari-ta-karantyn.html>, вільний. – Назва з екрана. – Дата перегляду: 04.04.2020.

*Матеріал зібрала та впорядкувала Бондар О. І.,
бібліотекар I категорії відділу обслуговування
навчальною літературою науково-технічної бібліотеки
Вінницького національного технічного університету
2020 рік*